
Recenserat

Storstadsutredningen: *Urban Challenges* (SOU 1990:33) *Stadsregioner i Europa* (SOU 1990:34) *Staden* (SOU 1990:32).

Olof Eriksson
Professor, Stockholm

Vetenskap som politiskt alibi

Några reflexioner efter läsning av storstadsutredningen

Det är längesedan statliga utredningar var grundliga samhällsanalyser. Karaktären av förhandlingsprodukt och plattform för politiskt handlande är numera tydlig. Sambandet med de analytiska resultat som brukar finnas i delrapporter och underlagsmaterial är ofta lösligt. Deras blotta förekomst ger ändå ett sken av rationalism åt hela utredningsarbetet. Ju mer etablerade författarna är desto effektivare blir delutredningarna som alibin. Då hela utredningsmaterialet normalt är omfattande är risken liten att någon sätter delar och helhet i samband med varandra. Huvudbetänkandet kan utan större risker styras av det politiskt opportuna oberoende av vad det egna underlagsmaterialet har att säga i sak.

Storstadsutredningen avviker inte från mönstret. Kanske är den till och med lite värre än genomsnittet av utredningar. Det hindrar emellertid inte att delrapporterna är av betydande intresse, inte minst i fackkretsar.

Rapporterna kan sammanföras i två huvudgrupper. Den ena och till antalet största behandlar det som var utredningens huvuduppgift, de utsatta gruppernas situation i segregerad stadsmiljö. Dessa utredningar bildar bakgrund till en rad detaljförslag som håller sig inom socialpolitikens nuvarande snäva ramar. Det är med andra ord mer fråga om puts på en grå verklighet än förslag som verkligen skulle kunna gå till roten med segregation och utsatthet.

Den andra gruppen delutredningar behandlar den västerländska storstaden som sådan. Med dessa som vetenskaplig bakgrund lägger utredningen fram kraftfulla förslag om statlig satsning på storstadstillväxt. Medlet är först och främst stora infrastrukturinvesteringar. Som alla vet har förslagen redan lett till att förhandlingar under statlig ledning pågår om mångmiljardsatsningar i de tre storstadsregionerna.

Dessa delutredningar bör ha ett särskilt intresse för forskare och praktiker inom

arkitektur och samhällsplanering. Jag skall därför ägna återstoden av min recension åt den trilogi de utgör.

Urban Challenges (SOU 1990:33) är en samling föredrag från utredningens internationella seminarium. Flera prominenta forskare presenterar bidrag under huvudrubrikerna "Infrastructure", "European City Systems" och "Conflicts and Values".

Stadsregioner i Europa (SOU 1990:34) är en översikt skriven av Börje Johansson vid Umeå Universitet och Charlie Karlsson vid Högskolan i Karlstad. Här finns mycket av intresse omkring storstadsutvecklingens faser och dynamik. Framställningen stöds av rikligt med kartor, diagram och principiella scheman.

Den tredje volymen heter kort och gott *Staden* (SOU 1990:32). Författare är den forskargrupp som haft ansvar för hela trilogin – kulturgeografen Gunnar Thörnqvist, statsvetaren Janerik Gidlund samt ekonomerna Börje Johansson och Jan-Evert Nilsson. För respektabilitetens skull har alla upphöjts till professorer. Projektledare har varit Gösta Oscarsson, känd bland annat från några år som chef för NordREFO.

Gruppen presenterar sin volym som en bred översikt med syfte att "förmedla synsätt av paradigmatiske karaktär". Övriga två volymer får därmed en ställning som underlag. Det är i *Staden* som gruppen ger sin samlade bild till den nytta den hava kan för huvudbetänkandet.

Vad är det då för bild man förmedlar? Vad är det för paradigm som gäller?

Om detta behöver man knappast tveka. De motton till kapitlen gruppen hämtat ur uppenbarelseboken i Bibeln talar sitt tydliga språk. Redan inledningskapitlets motto anger tonen. "Den glänste likt den dyrbaraste ädelsten, den var såsom kristallklar jaspis". Längre fram får det paradigmatiske en mer prosaisk uttolkning. "Ingen kan med gott samvete nöja sig med en analys som börjar och slutar med att ut-

måla staden som en parasit". Polemiken riktar sig mot äldre föreställningar om staden med rötter bland annat hos fysikerna på 1700-talet. Men udden förefaller också vänd mot alla som bär på kritiska föreställningar om städer och i synnerhet storstäder även i nuet.

För att bygga upp sitt synsätt paradigmatiske karaktär tar gruppen sats i historien. Det är bra. Tankar om framtiden, som ju en utredning skall göra sig, behöver en god ansats. Det är i historien man kan spåra de krafter som formar utvecklingens gång och som kan ge en inblick i vad som just nu har betydelse för framtidens vägval.

När de breda historiska svepen från inledningskapitlet "Stadens närheter" upprepas i de två följande kapitlen blir det lite väl mycket av det goda. Bilden blir mer kalejdoskopiskt fylld av skiftningar än detaljerad och fördjupad. Man frestas att börja leta efter tveksamheter och detaljfel.

Sådana är heller inte svåra att finna. Stadens ställning som porten mot världen stöds med påståendet "Medan landsbygden visar inhemska byggnadsstilar var det i städerna som inflytelserna från Italien, Frankrike, Tyskland och USA syntes tydligt". Tesen är inte helt invändningsfri. Att en så betydelsefull uppfinning som korridoren gjorde sin entre i svensk bostadsplanering på Skokloster och inte i något stadspalats är ett exempel på motsatsen.

Stad och land var heller inte skilda världar som citatet antyder. Skillnaden var att äldre, från början importerade stilar, levde kvar länge på landsbygden medan staden redan var inne i nya moden. Erik Lundberg såg till exempel spår av vasarenässans i allmogens byggande på Piteå landsbygd ännu i sent 1800-tal. Detta är inte bara en nyansering. I ett paradigmatiske synsätt är det en stor skillnad mellan stad och land som två avskilda världar eller som delar av samma system med en inbördes tidsförskjutning. I det senare fallet får ju vår tids förmåga att skapa sam-

tidighet en helt annan innebörd för de framtida relationerna.

Enligt min mening är det först i de fjärde och femte kapitlen som framställningen lyfter på ett sätt som gör den riktigt intressant för arkitekter och samhällsplanerare. I kapitlet "Närings" utvecklas skriftens huvudtema, staden som närhet, på ett intressant sätt. Vad som inte behandlas, och det gäller för övrigt hela skriften, är ett mer djupgående resonemang om informationsteknologins potential att ersätta rumslig närhet och resor. Här saknas på ett påfallande sätt en vilja att pröva en teknologisk megaförändring som kan tänkas förändra stadens ställning i samhällets rumsliga system.

I kapitlet "Bebyggelse" beskrivs staden som ett "möjlighetslandskap" i stället för en stelnad form eller ett antal zoner med olika användning. Här finns en begreppsapparat och ett synsätt med öppning mot framtiden. Dess bärighet gäller heller inte bara närings- och företag. Ännu viktigare är naturligtvis att staden framstår som ett möjlighetslandskap för dess fysiska invånare, de levande människorna.

I ett kort avslutande stycke i kapitlet gör gruppen ett försök att blicka framåt. Den stora utmaningen för nästa sekel beskrivs som "byggandet av en infrastruktur för en ekonomi som förmår att underordna sig principer för ekologisk balans". Det tror jag är en riktig bedömning. Därpå är man genast beredd att slå fast att detta kräver "avancerade logistiska system" och att dessa "har stadsregionens tätare infrastruktur som en förutsättning".

Denna häpnadsväckande tvärsäkerhet väcker nyfikenhet på nästa kapitel som behandlar miljöproblematiken. Här måste ju komma några djuplodande analyser som ger täckning för anspråket att redan nu veta vilken rumslig organisation som svarar mot nästa sekels stora utmaning. Låt mig genast säga att det är en besvikel-

se. Några försök att analysera principer för ekologisk balans görs inte. Vad som ändå är allmänskunskap om vad en enig forskarkår anser som nödvändiga reduktioner av utsläpp används inte. Därmed blir det heller ingen diskussion om vilken grad av strukturell omställning som kan komma att krävas för ekologisk bärkraft. Varken sammansattheten eller magnituden i den stora utmaningen får en rimlig beskrivning.

I stället rör sig gruppen med en vighet som påminner om aktörerna i kärnkraftdebatten mellan olika ambitionsnivåer. Avfallsproblemet avfärdas som hanterbart. Tungmetaller och försurning tycks man betrakta som en sorts provinsiell fråga i vilken stadsregioner inte har någon del. Kvar på arenan blir städernas hälsoproblem och den så kallade växthuseffekten. Utsläppen av koldioxid per capita blir då det relevanta måttet på miljöbelastning. Samtidigt får gruppens logistikperspektiv slå igenom. Transporterna lyfts fram som den stora källan till miljöbelastning, inte minst ifråga om koldioxid. Ur detta framträder bilden av stora täta stadsregioner, där det är någorlunda lätt att ersätta privatbilen med kollektivtrafik, som en överlägsen rumslig organisation även från miljösynpunkt.

Jag vill inte på något sätt förringa vare sig växthuseffekten eller storstadsbilismen som miljöfaktorer. Min starka reservation gäller gruppens sätt att ur en komplex väv av problem och beroenden skära ut en smal remsa som så uppenbart passar i det paradigmatiske synsättet gruppen vill förmedla. Att göra det utan att först ha prövat resten av väven är vetenskapligt minst sagt äventyrligt. Slutsatserna blir också, enligt min mening, felaktiga. Kapitlet om miljön drar därför inte bara ner hela bedömningen av boken. Det ger också huvudutredningen en felaktig signal om att den inte behöver se miljöfrågor som en restriktion. Och det har uppenbart legitime-

rat utredningens förslag, både om allmän storstadstillväxt och utbyggnad av omstridda biltrafikleder som öresundsbron och kringfartsleder i Storstockholm.

Denna kritik är såpass bister att jag känner mig skyldig att med några exempel belysa vad det är som utelämnats och som enligt min mening bör leda till helt andra slutsatser om vilka rumsliga organiseringar av samhället som ger bäst möjligheter att bemästra miljöproblemen.

Att växthuseffekten nu tilldrar sig berättigad uppmärksamhet innebär inte att försurning, övergödning och förgiftning i naturen upphört. Tvärtom ger nedfall av svavel, kväveoxider, tungmetaller, dioxin etc stora problem inom den egna världsregionen, nationen, landsdelen etc. När det gäller denna typ av utsläpp exporterar de täta stadsregionerna huvuddelen – upp till 80 à 90% – ut över sina gränser. Utan detta fria förfogande över omgivningen som ”soptipp” skulle stadsregionerna vara närmast obeboeliga. Vid en tillämpning av vad som kallas *Poluter Pays Principle* PPP (att den som smutsar ner skall betala) och som nu vunnit bred internationell acceptans skulle dessutom kostnaderna för den tekniska servicen öka dramatiskt.

Förfarandet skulle möjligen kunna motiveras om stora täta stadsregioner hade så mycket lägre specifika utsläpp än omgivningen att det ändå uppstode en vinst för miljön. Uppenbarligen är det också så gruppen vill få läsaren att tänka med sitt svepande koldioxidresonemang.

Redan när man räknar totala utsläpp per capita är emellertid tesen svagt underbyggd. Storstockholm har en antydan till lägre värden än andra regioner medan övriga två storstäder ligger relativt högt. Till detta kommer att det inte är givet att jämförelsen skall göras på detta sätt. När det gäller denna typ av utsläpp har naturen nämligen en viss självläkande förmåga. Just nu pågår ett internationellt arbete med att fastställa ”critical loads” i termer av

nedfall per arealenhet. En landsdel, vars utsläpp ligger under dessa gränser, är i sig själv ekologiskt uthållig. Den belastar därför inte nationens ”gemensamma utrymme för utsläpp”. En mer relevant jämförelse bör därför grundas på de över-skjutande utsläppen. Gör man det får till exempel de norra två tredjedelarna av landet (skogslänen) inga eller låga utsläpp. Storstadsområdena, som har liten areal och därför får liten reduktion, kommer däremot att visa höga värden, även räknat per capita.

Liknande, men mer osäkra och vaga resonemang, kan byggas upp kring koldioxidutsläpp och naturens absorptionsförmåga. Gruppens per capita resonemang kan därför ifrågasättas redan som teoretisk konstruktion. Till detta kommer att de sakförhållanden gruppen utgår från måste ifrågasättas. Stadsboende med kollektivtrafik och lägenhet i innerstad må vara resurssnålt till vardags. Men om ett rumsligt sammanhållet vardagsliv för en växande skara urbana karriärister betingrar omfattande fritidsresor inom och utom landet blir transportbilden snabbt helt anorlunda. En flygresa till Medelhavet för en fyrapersonsfamilj motsvarar ju ett års normal bilkörning. Ett resonemang kopplat till kap ”Livsformer” kunde därför ha gett ett annat resultat än det gruppen nu kommit till, redan när det gäller trafikområdet.

Till detta kommer att transportererna endast står för cirka 40% av koldioxidutsläppen. Resten kommer huvudsakligen från uppvärmning och elproduktion. Enbart det nu nedlagda kraftverksprojektet NEX i Nynäshamn skulle gett koldioxidutsläpp av en storleksordning i närheten av biltrafikens i Stockholmsregionen. Utbytet i form av nyttig energi skulle ändå blivit tämligen blygsamt. Av logistiska skäl låg nämligen det tänkta kraftverket så långt utanför Storstockholm att det inte gick att utnyttja spillvämen.

Motsvarande problem som följd av storlek och täthet kommer sannolikt att bli än mer påfallande när vi tvingas att på bred front gå över till biobränslen eller annan, ännu mer lågkoncentrerad och skrymmande, förnybar energi. Det är nog ingen slump att den nuvarande användningen av bioenergi, som i det närmaste motsvarar transportsektorns hela energianvändning, ligger utanför storstäderna. Den täthet, som är en fördel så länge man låtsas att omställningskraven kan begränsas till vad som kan klaras med ökad kollektivtrafik, kan således visa sig vara en nackdel när vi skall ner till de utsläppsnivåer forskarna menar att bärkraft och ekologisk uthållighet kräver.

Avfallshanteringen är ytterligare ett exempel. Gruppen framställer den som oproblematiske i stora stadsregioner. Forskare som sysslar med avfallsfrågan hävdar att stora system ger okontrollerbar blandning av farligt och ofarligt avfall. Avfallet som resurs blir helt enkelt förstört. Källsortering kan hjälpa en bit på väg liksom lokal kompostering. Men ing-

en vet om verkningsgraden kan bli så hög att effekten blir systemförändrande. Försöken att utveckla sofistikerade system för central sortering har misslyckats. Detta pekar snarast på att stora och täta stadsregioner erbjuder mer nack- än fördelar för avfallshandling på en ekologiskt uthållig nivå.

Med dessa exempel på vad väven som helhet kan innehålla är inte sagt att stora, täta stadsregioner kommer att bli omöjliga från miljösynpunkt. Däremot är det troligt att de kommer att kräva större ansträngningar och högre kostnader för att anpassas till vad ekologisk uthållighet kräver än glesare regioner som kan dra en del på naturens självläkande förmåga och som har nära tillgång till bioenergi och dylikt.

Det hade varit bra om storstadsutredaren och de instanser som skall bedöma hans förslag hade gjorts uppmärksamma på detta förhållande i stället för att invaggas i tron att mer storstad betyder mindre miljöproblem.

Anita Larsson: *Modern Houses for Modern Life. The Transformation of Housing in Botswana*. Akademisk avhandling, institutionen för Byggnadsfunktionslära, Arkitekturstektionen, LTH, Lund 1990, 159 sid, ill. Rapport R1:1990.

Roderick J Lawrence
University of Geneva

House and home in Botswana: A critical review

On 1st Juni 1990, Anita Larsson defended her doctoral dissertation at the Department of Building Function Analysis of the School of Architecture at the University of Lund. The commentary published below was written by one of two opponents appointed for the dissertation act.

1. Traditional Tswana Housing: A Study In Four Villages In Eastern Botswana

This report presents the findings of a study of traditional, rural Tswana housing using diverse yet complementary research

studies of fifteen dwelling sites and households in three of the eight tribal districts of Botswana. These 15 dwellings comprise 45 domestic structures.

The author notes that this study is not meant to be a description of the general housing situation in rural areas today, nor an exhaustive analysis of all types of Tswana housing. This stance is justified: consequently, although generalisations from this study to other locations in Botswana must be considered with caution, this approach overcomes inherent methodological problems related to the *definition* of a *typical* traditional dwelling and the selection of extant examples that conform to this definition.

Nonetheless, the author cannot escape defining a *traditional dwelling*, which is distinguished from a modern dwelling in terms of diverse criteria: First, in terms of *layout* a Tswana dwelling can be described as follows:

"The yard, irregular in shape, is enclosed by a fence with a main entrance. The size of the yard varies between 550 and 2800 m². The heart of the dwelling unit – the *lolwapa* – is a courtyard enclosed by low walls of mud. The *lolwapa* is the "living room", but also important at ceremonial events like weddings and funerals. There are two to five houses. Some are located within the *lolwapa* or linked to the *lolwapa* wall; others may be placed outside it. The area between the *lolwapa* and the surrounding fence is cleared of bushes and grass. Only big trees are left. Several domestic activities take place in this area and different belongings may be stored here." (p 11).

Second, a traditional dwelling can be defined in terms of *household characteristics*:

"The home in the village is the home for the whole family, that is for members staying in the village for long periods as well as for members working in towns in Botswana or South Africa. The number of persons belonging to the household is, therefore, large, on average around 12. Usually, the household includes three generations since unmarried daughters with children stay with their parents." (p 12).

Third, a traditional dwelling can also be defined in terms of *the use of building materials and construction methods*:

"The 15 dwelling include 45 traditionally built houses. The constructions and building methods of those houses were investigated in detail. Houses are circular or rectangular in shape and have generally one room. The wall of a traditional house is built of mud only and the wooden roof structure is thatched with grass. The roof rests on a structure or posts outside the wall, joined together with horizontal beams, or on the mud wall only. Two methods of thatching are practised: traditional thatching which is not so long lasting, but is simpler to make and a stronger; a longer lasting method which is referred to as boer thatching. The houses have wooden doors fitted in a simple frame. Some houses have windows with glass panes or wooden shutters. Sometimes there is only a small opening." (p 13).

This publication includes five main sections. In section 1, the author presents the background, geographical and societal context, and method of study. The author has used three sets of sources in a complementary way to document traditional, rural

These are: (i) reports of 19th century travellers, (ii) documentation by social anthropologists from the late 19th century, (iii) studies of vernacular architecture since the 1950s.

These sources are supplemented by an examination of what can be termed the *contextual conditions* in which Tswana housing has been constructed and used. These conditions include: (i) the climate and topography, (ii) the tribal organisation of the Tswana, (iii) settlement patterns and land tenure, (iv) the status division of labour between males and females, (v) the local political administration before and after Independence in 1966, (vi) government policies on national development and planning, (vii) government input and policies on housing.

Here it is important to underline, as the author states, that the 1981 Census of Botswana indicated that 84 % of the population lived in rural areas, and that, in general, the rural population is dependent on the economy of selfsubsistence farming and herding. In other words, the kinds of dwellings and households examined in this report are dominant in Botswana today.

The second section of this study describes the layout of traditional rural dwellings (which I would prefer to call household lots or compounds) and their characteristics in terms of household size, residential mobility and density, arrangements for daily domestic activities, as well as general hygienic aspects of housing and adaptations using modern materials and construction methods.

The third section describes the building materials and construction techniques for both traditional houses and new dwellings. Some consideration is given to the durability, strength and stability of the dwelling units, maintenance and cleanliness. There is also a brief – in my opinion all too brief – presentation of attitudes to-

wards traditional and modern houses in contemporary Botswana. (We shall come back to this aspect later).

The fourth section presents an indepth documentation of three of the fifteen household compounds that were surveyed in this study. The fifth and final section presents a summary and conclusions of the study, and it discusses the survival of traditional building materials and construction techniques in the immediate future.

In general, the methodological foundations on which this study are grounded are quite strong. We commend the author for the indepth approach and the use of diverse sources in a complementary way. However, this study is *descriptive* and it is unfortunate that the author did not analyse several key aspects of the subject. (We will return to this limitation later).

With respect to Tswana Building Methods in a changing society the author states:

"The development of building methods indicates that modern building materials – (like cement bricks, steel door and window frames and corrugated iron sheets for roofing) – are used in tandem with traditional building materials and construction methods and that the Tswana are willing to incorporate new methods into their old ones thereby improving them. It also emphasises the fact that there is no clear distinction between traditional and modern housing if only the building techniques are examined. Modern and traditional building techniques can be well integrated and should therefore not be described as two opposites. They are better described as a scale with extreme examples on either end of the scale."

We use this long quotation to underline the principle – which the author clearly

acknowledges and illustrates – that traditional (or indigeneous, or vernacular) architecture, in general, and traditional housing, in particular, *cannot* adequately be examined in a comprehensive way if only material factors are considered. This is an appropriate time to recall that there have been at least seven predominant interpretations of vernacular architecture, in general, and of traditional housing, in particular (Lawrence, 1983). It may be instructive to briefly mention these seven approaches or interpretations and also situate the author's contribution with respect to each of them.

1. *The aesthetic/formalist interpretation* used by architects, including Rudofsky (1964; 1977), who are primarily concerned with the formal composition of buildings rather than analyzing what these buildings mean, or who constructed them, and how they have been used since they were first occupied. Clearly, Anita Larsson does not follow this interpretation, but she is able to show that aesthetic arguments linked to the use of modern materials promote the construction of non-traditional houses in Botswana today.

2. *The typological approach* used by architects, archaeologists and folklorists, such as Glassie (1975), has not been applied by Anita Larsson; she notes that it is extremely difficult to define a typical traditional and/or a typical modern dwelling because fieldwork in Botswana establishes many hybrid examples.

3. *Evolutionary theory* has been not used for the study of vernacular houses, as illustrated by Mercer (1975) and Smith (1975), to account for the development of house designs to include additional rooms or specific characteristics (such as a chimney). This study in Botswana shows that there is no direct, linear development from traditional to modern housing; indeed the same plot can contain both kinds of house, which are used simultaneously.

4. *Geographical and social diffusion* have been used to interpret the development of vernacular house designs; for example, Raglan (1965) maintained that the design and construction of vernacular houses are influenced by social diffusion between different classes of the population, whereas the advocates of geographical diffusion, including King (1984), claim that the development of vernacular houses is related to the introduction of new building designs and construction techniques by foreign people in a specific locality. Anita Larsson mentions the impact of both these kinds of diffusion: social diffusion is discussed in relation to the influence of the attitudes and lifestyles of tribal chiefs, missionaries and government officers in Botswana; geographical diffusion is illustrated by the practice of those Tswana who are employed in South Africa and return to Botswana with foreign ideas and material possessions.

5. *Physical explanations*, including building materials and technology, site conditions and local climate have been widely adopted by authors. In this study the author illustrates their pertinence, and argues that recent innovations often do not consider established customs that can still be observed by households that live in a traditional dwelling.

6. *Societal parameters*, including defense, household structure, domestic economics, and the social roles of women and men, have also been used by authors to interpret the influence of a range of social and economic parameters on the design and use of vernacular houses. Some of these parameters are discussed by the author, whereas, the relevance of defense is not mentioned at all. This oversight is surprising given the extent of tribal warfare amongst the Tswana reported in historical documents.

7. *Cultural explanations* including cosmology, religious practices, rituals

and collective spatial images, have been published to explain the design, the meaning and the use of vernacular houses. These are also considered by Anita Larsson, but in a cursory fashion. Unfortunately, there is no discussion of how the village layout prescribed by the chiefs reflects the social ranking of members of the village, but there is an interesting interpretation of the maintenance of the walls of traditional houses in relation to the reproductive power of women.

This overview shows that the author has presented a multivariate interpretation of traditional housing in Botswana. It also illustrates the complexity of formulating this kind of interpretation, because there is no extant *integrative framework* for providing a comprehensive and coherent interpretation. Such a framework ought to be elaborated by scholars of vernacular architecture.

II. From Outdoor To Indoor Living: The Transition From Traditional To Modern Low-Cost Housing In Botswana

This publication presents the aims, method and findings of a study of the transformation of the layout, construction, materials and uses of low-cost housing in both rural and urban locations in Botswana. The contemporary, traditional dwelling in rural settings – presented in the first volume of the author's trilogy – is the base line for the study of change in the domestic realm.

This report includes eight chapters and five appendices. The introduction defines the subject of study and summarizes the contents of this publication. The following chapter presents the conceptual framework for the research and the societal context in which it was undertaken. Chapter 3 presents the methodology, whereas the case studies of different types

of dwellings, in specific housing areas, are presented in chapter 4. The next chapter describes some patterns of the transformation of plot layouts, the uses of the plots, changes to the internal planning and the construction of houses, and some consequences of all of these for the inhabitants. These consequences are examined, in detail, in chapter 6, with respect to household work and personal hygiene, especially the preparation of food, and washing and laundering objects. In chapter 7, changing patterns for sleeping, storage and social life are examined. The concluding chapter relates the findings of this study to existing data on housing in Botswana, and it presents a critique of modern low-cost dwellings and current housing policy. An outline of alternative practices is also formulated.

The content of this report will initially be examined in terms of theoretical and methodological issues. First, the author has studied 78 dwellings which have been classified into five types ranging from traditional to modern. The material characteristics of these houses are compared and contrasted in terms of their layout, their construction, and their use. This study leads the author to conclude that:

"the increasing use of modern materials together with the introduction of new, "modern" and in many cases alien, elements led to the disappearance of several qualities of utility which are important features of Tswana dwellings".

The questions which arise from a reading of this affirmation include:

- (i) What are these qualities of utility?
- (ii) How does a researcher identify and measure them?

Unfortunately, answers to these questions are not included in this report. This shortcoming is the main limitation of this interesting study. The author has not used a

systematic method to identify and measure qualities of utility. Nonetheless, this report states that the amount of indoor space has become limited; that new ways of daily life have generated new demands for indoor space; and that there have been few if any improvements for household work. Concurrently, the report also shows that in modern houses there are less vermine and termites; that it is easier to accommodate "western" furniture such as beds and wardrobes; that sanitary conditions are improved; and that there is less work to maintain the structure of the house compared with traditional dwellings.

This commentary underlines the need to interpret utilitarian functions from a broad perspective that encompasses a range of domestic, societal, and economic parameters that are considered of pertinent by the inhabitants. Unfortunately, this kind of approach is not outlined in the second chapter of this report which presents the framework of this study, and previous research that is relevant to it.

The third chapter outlines the approach used for field work. This chapter includes an interesting statement about the results of a pilot study that was intended to examine "the degree of opposition between people's needs and desires for better housing and the government's housing policies as expressed in urban housing programmes".

"This fieldwork, (however) revealed a situation full of contradictions. Users did not always find traditional elements desirable, even if they would have meant better qualities of utility. Instead modern ones were often aspired to, even if they caused for instance, overcrowding. The opposition was not between people's needs and the government's housing policies but rather bet-

ween housing modernization as such and a dwelling's qualities of utility." (p 32).

This quotation raises a number of questions concerning the broader issue of modernization of housing examined in this study: For example, what criteria are used by different groups of people in Botswana today to assess the qualities of utility of housing units? What other criteria (e.g. economic, ecological, etc) do different groups of people use to evaluate the desirability of alternative house plans and construction materials? Stemming from these two questions, what are the catalysts for housing modernization in Botswana today?

These questions are not explicitly addressed in this report. In this respect, the author would need to provide more information about the goals, preferences and values of diverse groups of people; for example, the attitudes of government officials about traditional and modern plot layouts, construction materials and house plans; the attitudes of diverse groups of people about traditional and modern lifestyles, and subsistence and market economies.

The preceding discussion of methodological issues can be extended by recalling some important principles stated in the first report:

"Tswana housing is not a static phenomenon unaffected by changes. To get a better understanding of the situation and the possibilities of Tswana housing now and in the future this chapter describes very briefly the changes in building methods that have taken place during the last 100 years." (p 129).

The author acknowledges the pertinence of a temporal or historical (diachronic)

perspective. Subsequently, she qualifies this approach; in this second volume she writes:

"To be able to analyse the transition from traditional to modern housing investigations of the technical standard and size of houses and plots are not enough. The space set aside for the various activities generally performed in a dwelling, as well as the arrangements for those activities, have to be recorded. So do the living patterns related to these arrangements. By comparing different types of dwellings which are partly modern and partly traditional in different respects, the patterns of change can be traced, depicted and analysed.

This transformation is consequently not illustrated by a longitudinal study where the transformation of separate dwellings is followed over time. The reasons are not only practical; lack of time and money often make such studies difficult to perform. The main reason is that a single dwelling is not likely to undergo a complete transformation. The character of the transformation is not a continuous, step by step process or evolution. Instead it is characterized by discontinuity. The transition is made visible only by the different types of low-cost housing that exist side by side." (p 11).

This quotation indicates that housing history cannot be represented by a linear model, and this viewpoint is shared by many contemporary scholars. What it also implies is the need for a dual synchronic and diachronic perspective, but this approach is not elaborated or applied systematically by the author. This dual perspective would examine a limited number of dwellings constructed (say) at ten or twenty year intervals of time. This study would lead to the elaboration of a typology of dwellings

in terms of building materials, construction methods, and the layout and use of dwellings, as these occur at the precise time intervals.

This report indicates that the transformation processes from traditional to modern houses in Botswana are reflected by the increasing differentiation and the multiplication of internal domestic spaces, as well as a distinct shift in the location of domestic activities from outdoors to indoors. Concurrently, there is some uncertainty about the way in which the author claims there has been a decline in usable floor area. No explicit statement clarifies what floor areas become the units of comparative size of tradition and modern houses. Bearing this in mind, it is correct to say that floor area has declined because the *design* and *use* of modern houses is such that the residents do not use the outdoor spaces of the household compound for domestic activities as they did in traditional dwellings. However, if only internal floor areas are compared, there is generally an increase in usable space, as the internal area of a tradition dwelling was commonly between 10 and 20 square meters.

This commentary serves to illustrate the need for any researcher to identify the units of analysis in a study of this kind. In this study, these units have a direct bearing on the calculation of housing density and overcrowding. They are also related to the design and use of spaces for domestic activities.

Although the *segmentation* of internal domestic space presented in this study is coupled with an *increasing functional specialization* of internal space, it is difficult to guess to what extent this coupling occurs. For example, as there appears to be no rules or customs concerning what activities can be brought into conjunction (with the cooking of food, to cite one example) a cooking stove can be located in

the same room as that used for sleeping, or for entertaining guests, as this study reports. In other terms, and although this report does not include an explicit statement about such rules and customs, *this study shows that there is no consistent pattern for the organization of domestic activities and spaces*. There is one exception (perhaps): when tenants rent rooms, there is a distinct separation between their domestic activities and those of members of the family; moreover, often tenants are allocated rooms "at or towards the back of the plot"; and tenants only rent rooms in modern houses.

There is another aspect of the segmentation and specialization of domestic space which this study illustrates, but which is often overlooked by functional and rational studies of the design and use of domestic space: *We refer to the temporal scheduling of activities*. The *polyvalent* use of interior spaces, shown to occur in this study illustrates that a specific space can be used *either consecutively* for several activities which do not (or are not intended) to occur *concurrently*; or *alternatively* one specific space can accommodate several activities *simultaneously*.

Although this report shows that some external activities have moved indoors, and that this shift has created functional problems (because the internal floor area of houses have not been increased to meet these new requirements), this report could have presented much more information about the temporal scheduling of domestic activities. It is suggested that such information is crucial for designers who wish to overcome the limitations of "tight" spaces in houses.

This commentary can be extended in order to examine whether the lack of any consistent sets of spatial organization and activity patterns can be related to other factors presented in this report.

Consider the following quotation:

"Most households seem to prefer having sleeping quarters of a minimum standard before assigning a room as a kitchen and or a dining sitting-room".

This statement suggests that the inhabitants do express their priorities concerning the allocation of internal spaces for specific kinds of domestic activities. Unfortunately, the reader does not have any understanding of *why* the inhabitants express a priority for sleeping at the expense of cooking and entertaining. Concurrently, although we read that the traditional (outdoor) fireplace is often replaced by a gas or a paraffin stove, there are no indications in this report that the inhabitants feel they are losing the traditional hearth, an archetype or domesticity. Nonetheless, could the symbolism of the hearth account for the use of outdoor cooking even when the household owns a gas or a paraffin stove?

This discussion serves to underline the necessity to examine both the manifest and latent functions of objects and activities. From this perspective, houses may be interpreted as utensils, open hearths may serve for cooking food, and the *lolwapa* may be an external living area for receiving guests. Beyond these manifest functions, there are latent functions: houses are containers of women's reproductive power, the open hearth is an archetype, the *lolwapa* serves to demarcate "here" from "there" and protect the household from evil spirits. Although latent functions have been examined with respect to the domestic life of the Tswana by social anthropologists including Isaac Schapera, they have not been examined systematically in this report. This limitation serves to underline the need for an *integrative perspective* that has been outlined above.

Let us now turn to the conclusions and recommendations of this report. This last chapter addresses the question:

"Does modernization of dwellings always lead to improvements?"

The author notes, quite rightly, that there "cannot be an unequivocal yes" to this question.

Nonetheless, one positive outcome of the transformations presented in this study is the reduced maintenance of a modern house compared with a traditional one. This conclusion is too restrictive for the indepth study presented in this report. In order to amplify and diversify this conclusion it is instructive to examine the *implications* of the transformations of traditional to modern housing units by examining not only qualities of utility but broader contextual conditions that reflect *the benefits and the costs* of these transformations not only in terms of functional and economic parameters but also ecological parameters, that can be identified and studied in terms of:

1. uses of renewable and nonrenewable resources;
2. the consumption of energy for the construction and the maintenance of both kinds of houses;
3. short- and long-term monetary costs of both kinds of housing;
4. labour costs of both kinds of dwellings;
5. the health and wellbeing of the inhabitants.

This approach is, in fact, a human ecology perspective. It can also be applied to criticize the policies and strategies of government (as the candidate has done) and it suggests important cues for improving survey methods on housing. On this last issue, we agree that "housing standards should incorporate qualities of utility" as the candidate suggests. Nonetheless it is necessary to do much more than this if some account of *meaning, symbolism and*

the health and wellbeing of the inhabitants are also to be incorporated in any study of the implications of traditional and modern housing for contemporary life.

III. Modern Houses For Modern Life: The Transformation Of Housing In Botswana

This third report presents the culmination of Anita Larsson's research begun in 1981.

In the introduction the author outlines the range of experience she has accumulated as an independent researcher and as a professional practitioner (in her capacity as a townplanner for the Ministry of Government and Lands). It is noteworthy and commendable that the author has used these experiences in a complementary way.

This publication includes ten chapters and a reference bibliography. The introduction, while presenting the topic and method of study, emphasises the consequences of the transformation from traditional to modern housing. These consequences are examined in chapter 2: they are largely based on the second report; that is, they focus on the qualities of utility in traditional and modern dwellings. Chapter 3 presents the conceptual and methodological framework for the study. Chapter 4 summarizes an overview of the range of sources used in all three reports and these need not be listed again here. Chapter 5 presents an overview of three main phases in the transformation of housing in Botswana: a detailed outline of the transformations that occurred in each of these periods is presented in chapters 6, 7 and 8.

Some of the historical evidence presented in these chapters, such as the section titled "the builders and their work" (pp 62-65) are well documented, whereas other sections like that titled "Political and

economic changes up to Independence” (pp 67-69) are written in a telegraphic style with few supporting reference sources.

Furthermore, it is important to underline that these chapters do not simply repeat the findings of studies presented in the two preceding reports. These chapters extend the content of these studies by examining:

1. the hierarchical organization of Tswana society and the emerging interest of an elite – including government officials – to construct modern dwellings.
2. the relationship between gender roles, housing construction and maintenance, domestic life, and decision-making in the public and domestic spheres.

Given the importance attributed to this second theme by the candidate, it is a pity that her report titled *Women householders and housing strategies: the case of Gaborone, Botswana* (1989) was not explicitly included with these three volumes as part of the submission for this dissertation examination.

In the remainder of this third report, the ninth chapter examines the meaning of home *only* by contrasting those domestic practices (such as the letting of rooms to tenants) which occur in modern dwellings but not traditional ones (or vice-versa); similarly, the practice of constructing a rural dwelling of traditional materials even though the household has a modern house in an urban area.

The tenth and concluding chapter summarizes the argument of this study and presents an alternative for housing modernization in the future; in the author's words, this study has examined two major trends for the understanding of the transformation of dwellings:

- ”1. housing modernization as a transfer of housing from the domestic sphere of women to the public sphere of men
2. modern housing as a sector of interest for an elite.” (p 28).

One section of chapter 2 examines the concepts of *traditional* and *modern* in relation to housing. Moreover, in chapter 3, there is a section on the concepts of *tradition* and *traditional*, as well as *modernity* and *modernization*. The latter discussion is based on interesting cues from a book titled *The Homeless Mind* by Berger, Berger and Kellner. This section is noteworthy, because much of the sociological and development planning literature of this kind does not explicitly relate cultural and societal dimensions of groups to physical settings, in general, and built environments, in particular. It is to the credit of the candidate that she does not ignore these linkages, some of which are tabled on p 24 with lists of dimensions of traditional and modern dwellings, under three sets of categories, namely:

1. Use of Space;
2. The Building Process;
3. The Context.

Although the subheadings included under the first and second sets of categories are comprehensive, those under the third set are incomplete if an anthropological (rather than a geographical) interpretation of *context* is applied. For example, there is no mention of the hierarchical structure of traditional society, especially the status and responsibilities of chiefs, men and women, as these relate to the layout of villages, and the construction and maintenance of houses. This commentary about the content of the dimensions of traditional and modern houses can be supplemented by a more general observation: in any stu-

dy of this kind it is instructive to develop and apply an *integrative framework* that comprises anthropological and architectural dimensions both of which can be examined in terms of historical research. This approach would enable the study of some important questions which remain unanswered: For example, if *cosmology* was an important parameter for the distribution of land and the layout of traditional villages, as several authors have shown, it is still the case in contemporary society? If not, why not, and what conceptions currently link past and present? Furthermore, given that many authors have noted that the hierarchical structure of Tswana society existed, what were the functions and responsibilities of women in relation to decision making in societal affairs, generally, and the construction and maintenance of houses, in particular? Stemming from this question, although housing functions attributed to women have changed, has this change been relatively more or less important than those housing functions attributed to men?

In sum, the author's proposition about the transfer of housing responsibilities from the domestic sphere of women to the public sphere of men is tenable, but it ought to be related to the growing bureaucratization and professionalization of housing in Botswana during this century. This observation is worthy of further comment.

Ethnographies by several anthropologists indicate that the design and use of the built environment is not a mirror image of society, or of its social history, but one vehicle for the expression of social classifications which change over the course of time. Human groups and individuals are active agents that attribute values to their artefacts in accordance with sets of conventional meanings not inherent in the artefacts. Consequently, the term *housing* evokes a range of images and values: the

meaning of *housing*, like the meaning of home varies from person to person, between social groups, across cultures, and during the course of time. Housing units are commonly attributed an economic value, an exchange value, an aesthetic value and a use value, whereas in addition to these, a home is usually attributed a sentimental and a symbolic value. Whereas real estate agents are primarily concerned with the economic and exchange values of residential buildings, homeowners will not only share this concern but also complement it with an interest in aesthetic use, sentimental and symbolic values that cannot be quantified and compared in monetary terms. All these values are not simply expressed by individuals but they are acquired, matured, transmitted, reinforced, or modified by interpersonal communication. Hence, communication between different groups of people classifies one or more systems of values in a society at precise points in time. In this respect, the design, the meaning and the use of housing units are very different when viewed by the inhabitants from "the bottom up" and by architects, politicians and housing reformers from "the top down." From this perspective, it is instructive to distinguish between the tacit know-how used by local populations to construct their so-called vernacular houses, and the explicit know-how applied by decision-makers who usually do not live in the residential buildings they prescribe for others.

In this respect, one fundamental difference between modern and traditional houses in countries such as Botswana concerns the processes by which these dwellings are designed. Traditional houses result from the unselfconscious ordering of design parameters by owner-builder occupiers; in contrast, modern houses are the product of explicit design intentions formulated by administrators, politicians and corporate clients that are translated in-

to built form by architects and building contractors. In traditional non-industrialized societies building construction methods are governed by complex, rigidly maintained unspoken rules and conventions that are shared and understood by indigenous populations. From this perspective, implicit norms produce dwelling units (and other buildings) with minimal variations at a specific point in time. Both the implicit parameters and the buildings evolve incrementally through the passage of time. In sum, when societies change from this mode of production to adopt specialized roles of professional groups for housing construction, buildings are no longer constructed according to tacit rules and conventions. Following that change, which has occurred at various times in different societies, incremental and adaptive transformations in dwelling designs are replaced by rapid and decisive developments that can be attributed to two factors. First, there are a decreasing number and range of possible solutions. Second, there is the development of a range of construction specialists who have increasingly usurped the roles of the craftsman, master mason and inhabitant in the building construction process. Both these trends increased rapidly during this century in Botswana (but not in a chronological sequence) and they can be related to the increasing complexity of building construction techniques and the foundation of a range of "urban specialists" including architects, public health officials and other government officials. Consequently, the relationship between "the producers" and the "users" of buildings, in general, and of housing, in particular, has become more complex. In general, a study of the kind by Anita Larsson can show that the "professionalization" of housing policies and practices gathered momentum during this century. From then, it became rare for architects to de-

sign dwelling units for specific individuals and more frequent for the client to be a government or private corporation, a company or financial institution, or a benevolent society. The requirements of these institutions cannot automatically be equated with those of diverse individuals, and it has become increasingly common for the inhabitant of housing to be termed "the anonymous client". Furthermore, much of the negotiation related to design decision making occurs prior to the architectural design process by housing administrators, legislators, property owners and investors, who implicitly or explicitly, make decisions that impinge upon the construction and layout of residential buildings. Consequently, the role of architects in the design of residential buildings appears to be confined to a task concerning aesthetic composition, whereas the inhabitant has no input in the design or the construction processes. Most contemporary housing construction processes in Botswana today bear no resemblance to the ways that vernacular dwellings were constructed previously. Nonetheless, domestic space is much more than a commodity, or an aesthetic artifact, as discussed elsewhere (Lawrence, 1987). In order to comprehend the complex range of meanings and uses that can be (and are) attributed to dwelling units, it is necessary to examine cultural, societal and individual human factors that are contextually defined in time and space. The pertinence of an analytical method that examines the interrelations between all these dimensions is that it enables variations in the multiple meanings of domestic space to be explored in precise locations during the course of time. Moreover, it is possible to compare the values and meanings that diverse groups of actors (including architects, government officials, landlords, tenants and politicians) attribute to domestic space at the same or different times.

References

- Berger, P; Berger, B & Kellner, H (1973), *The Homeless Mind*. (Penguin).
- Glassie, H (1975), *Folk Housing in Middle Virginia*. (University of Tennessee Press).
- King, A (1984), *The Bungalow: the production of a global culture* (Routledge and Kegan Paul, London).
- Larsson, A & Larsson, V (1984), *Traditional Tswana Housing: a study in four villages in eastern Botswana*. (Swedish Council for Building Research, Stockholm).
- Larsson, A (1988), *From Outdoor to Indoor Living: the transition from low-cost housing in Botswana*. (University of Lund, Dept of Building Function Analysis; R4:1988).
- Larsson, A (1988), *Women Householders and Housing Strategies – the case of Gaborne, Botswana*. (Swedish Institute for Building Research, Gävle; Report SB 25).
- Larsson, A (1990), *Modern Houses for Modern Life: the transformation of housing in Botswana*. (Univ of Lund, Dept of Building Function Analysis, Report R1:1990).
- Lawrence, R (1983), "The Interpretation of Vernacular Architecture", *Vernacular Architecture*, 14: pp 19-28.
- Lawrence, R (1987), *Housing, Dwellings and Homes: Design Theory, Research and Practice* (John Wiley).
- Mercer, E (1975), *English Vernacular Houses: a study of traditional farm-houses and cottages*. (Her Majesty's Stationery Office, London.)
- Raglan, Lord (1965), "The origin of vernacular architecture". In I Foster & L Alcock (eds), *Culture and Environment: essays in honour of Sir Cyril Fox*, pp 373-387 (Routledge and Kegan Paul, London).
- Rudofsky, B (1964), *Architecture Without Architects*. (MOMA, New York).
- Rudofsky, B (1977), *The Prodigious Builders*. (Secker and Warburg, London).
- Smith, P (1975), *Houses of the Welsh countryside: a study in historical geography*. (Her Majesty's Stationery Office, London).

Yvonne Hirdman: *Att lägga livet tillräta*. (Liber) Stockholm 1990.

Torbjörn Björkman
KTH-A

Yvonne Hirdman tittar under stenar

Bland *Maktutredningens* rapporter har Yvonne Hirdmans *Att lägga livet tillräta* blivit en bästsäljare. Den behandlar socialdemokratisk politik på 1930-talet.

Positivt med Yvonne Hirdmans bok är att

- den innebär viss offentlig kritik av etablerade sanningar och nationalhelgon, speciellt Alva och Gunnar Myrdal;
- hon anser att de socialdemokratiska reformerna och dess normbildning inte var självklarheter och att reformerna kränkte folk;

- tanken framförs att Gunnar Myrdal medvetet använde ett falskt hot om befolkningsminskning för att driva en viss politik;
- hon visar fram lite av det tabubelagda 1930-talet (men som nu börjar bli diskuterbart med socialdemokratiens högervandring).

Men Yvonne Hirdman (YH) är ofta oklar, mycket idealistisk och saknar alltför ofta vetenskapliga ambitioner. YH vänder inte upp de stenar hon tittar under.

Hon säger sig studera hur det politiska budskapet fungerar från fyra aspekter: *inordning, utbredning, omvandling* och *kränkning*.

Inordning är "vad vi väl alla är överens om", det vill säga inordning under icke formaliserade normer och föreställningar.

Folkhemmets teorier gav vissa sanningar, såsom naturens lagar, de sociala lagarna och det rationella systemet. Till dessa kom synen på den goda människan som ska hjälpas från det onda.

Teorin gav uttolkarna rätten, plikten och ansvaret mot mänskligheten att skapa det goda samhället. "Det var den vite mannens börda kan man säga", skriver YH. Detta är en viktig slutsats, som tyvärr i huvudsak är obevisad i hennes analys.

Men hennes tanke ger en ledtråd till 30-talets överklassideologi och dess samband till socialdemokrati, fascism, rashygien och imperialism. Men YH har ingen klassanalys, hon döljer rashygien, glömmer imperialismen och har ingen klar bild av socialdemokrati eller fascism. Hennes analys blir förvirrad och oklar.

Utbredning innebär att politiken växer utanför dess tidigare sfär. YH skriver:

"Dessa husrevolutionärer skapade en atmosfär där det Myrdalska tricket kunde utföras och lyckas: att tvinga fram social konsensus kring hur "ödesfrågan", den svenska folkstammens bort-

döende, skulle lösas: med en revolutionerande socialpolitik. Alla tveksamheter försvann på högersidan (nästan) mot denna "utbredning" av politiken."

Denna analys är intressant men ofullständig. Hur skilde sig denna "revolutionerande" sociala politik från högerns. Drev Myrdals m fl kanske högerpolitik?

I fråga om myrdalskåkarna, hade denna politik föreslagits riksdagen av till exempel lantmanna- och borgarpartiets K S V Welin redan 1918 (året efter 1917 var ingen tillfällighet).

Rashygien var ett budskap i *Kris i befolkningsfrågan*. Dess elitism innebar revolutionerande socialpolitik, men på högerkanten.

Folkhemsideologin innebar enligt YH att man ville överföra det politiska intresset från arbete-kapital till arbete-hem. Men hon förklarar inte orsaken, utan tillägger:

"Man (socialdemokraterna T B) orienterade sig bort från den marxistiska retoriken [...] Någon har kallat det för en förändring mellan en ideell och en praktisk socialism."

För "praktisk socialism" hänvisar YH till fabianismen i England vid slutet av 1800-talet. Hon hänvisar till Anders Isakssons *Per Albin* (1985, det står felaktigt 1955 i YHs litteraturlista).

Men begreppet praktisk socialism använde Alfred Krupp långt tidigare i sin kamp mot socialismen. Krupps idéer blev inspirationskälla för både Bismarck och Hitler i kampen mot socialismen.

Folkhemmets arbete/hus-relation ingick i den socialdemokratiska kampen mot marxismens klasstänkande. Detta representerades tydligast av Richard Lindström som 1929 skrev en stor principiell artikel i *Tiden* mot klasstänkande och klasskamp. Det var året efter P A Hansson lanserade folkhemmet.

En orsak till propagandan mot klasstänkandet dessa år finns i kollektivavtalslagarna och arbetsdomstolen. Lagarna för dessa infördes 1928, samma år som folkhemstalet, under protester från hundratusentals arbetare. Den socialdemokratiska ledningen tvingades till verbala eftergifter, men de ändrade aldrig de lagar, som enligt många arbetares uppfattning, klavband fackföreningarna.

Att göra folkhemspolitiken till en fråga om arbete/hem leder vilse. YHs text är idealistisk. Endast vid få tillfällen berör hon den verklighet som är idéernas förutsättning. Hon kan därför inte förklara varför idéerna uppkommer.

Omvandling innebar enligt YH att allt kunde, skulle och borde ändras; matvanor, klädseln, språket, kärleken, hustaken, bäddandet etc. etc. Det gällde den sociala nyttans mystik. Här styrde det självklara: det effektiva och nyttiga livet.

Kränkning handlar om en syn på människan uppifrån och neråt. Det folk gjorde var inte bra. De borde göra allt annorlunda. Här finns mycket värt att utreda, men tyvärr blir YHs exempel både få, ofullständiga och ibland falska.

Rashygienen

"Men helt fria från tidens rasbiologiska tankar var de inte heller", skriver YH om Alva och Gunnar Myrdal.

Det är en dålig beskrivning. Myrdals var propagandister för rashygieniska idéer. I en not nämner YH "Hofstens tankar" om rashygien. Men de var inte unika, utan allmänt spridda bland de etablerade ideologerna.

I rasbiologiska frågor hänvisar YH indirekt till Ann-Katrin Hatje *Befolkningsfrågan och välfärden* (1974) samt Ann-Sofie Källemark (Ohlander) *More Children of Better Quality?* (1980).

Men trots titeln berör Källemark inte frågan om rashygien. Ändå behandlar boken tiden då rashygien var som viktigast, just för att skapa bättre barn.

Hajtes bok har undertiteln *Debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 1930- och 1940-talen*. Men Hajte ger en mycket ofullständig bild av rashygiens roll i familje- och nativitetspolitiken under 30-40-talen.

Frågan är inte svårstuderad. Det är enkelt att följa de statliga utredningarna, riksdagens behandlingar av frågor om sterilisering och det statliga rasbiologiska institutets verksamhet och dess föregångare från 1917 (årtalet är ingen tillfällighet) och fram till slutet av 1950-talet.

Riksdagarna 1920, 1933, 1935 och 1941 är några hållpunkter i denna verksamhet.

Av politiska skäl utelämnar Hirdman, Hajte och Källemark information, nödvändig för att begripa rashygiens betydelse.

I stället för att beskriva den rashygieniska propagandan ger Hirdman "ett par glimtar av hur människor tänkte". Hon använder *Socialdemokratens* tävling om synpunkter på frågan Dör svensken ut? utifrån boken *Kris i befolkningsfrågan*.

Svaren publicerades i december 1934 och januari 1935 (inte våren 1936 som YH skriver). YH citerar: "Sterilisera alla sinessjuka och kroniska förbrytare så de ej blir en sådan börda för samhället", "Sätt en gräns för de slöa och mindervärdigas förmåga att låta naturen hava sitt fria spel" och "En radikal människoavel som syftade till att tillvarata det 'bästa' folkmaterial".

Enligt YH visar dessa citat att folk ofta kunde tänka sig att gå betydligt längre i kränkning än vad reformatörerna gjorde. Hon påstår att så långt kunde särskilt Alva och Gunnar Myrdal känna att de hade folkets stöd.

YH försvarar således Myrdals och de sociala ingenjörerna med att folket tyckte likadant. Men även om alla svaren propagerade rashygien vore Hirdmans slutsats falsk.

Folkets uppfattning kan inte utläsas av dessa brev till tidningen. Dessutom tog bara några svar upp rashygien. Hur mycket har dessa tagit intryck av överhetens propaganda? Den hade pågått sedan 1917 med statligt stöd och ännu tidigare på privat initiativ.

De citat Hirdman tillskriver folket återfinns i statlig och socialdemokratisk propaganda. Myrdals skriver i *Kris i befolkningsfrågan* (folkupplagan s 255):

”Helst skulle man väl på den vägen (sterilisering TB) vilja utrota alla slags fysisk och psykisk mindervärdighet.”

”Myrdals såg dock svårigheter med denna utrotning, som omfattade folk med dåliga karaktärsdrag. De diskuterade den radikala utsovringen av höggradigt livsodugliga individer genom sterilisering (s 257).

Ett av flera statliga betänkanden om sterilisering kom 1936. Där skrev Nils von Hofsten om tillämpningen av den nya steriliseringslagen 1935. Flertalet kvinnor som steriliserats under lagens första år var sexuellt opålitliga personer, vilkas barnalstring eller fortsatta barnalstring skulle bli ekonomiskt betungande för kommunerna.

De flesta var unga och fattiga kvinnor. Var tredje hade inga barn. Lagen användes för kommunal preventiv fattigvård. Folks förslag i *Socialdemokratens* tävling beskrev verkligheten i Sverige, inspirerad av riksdagen och de sociala ingenjörerna.

I *Kris i befolkningsfrågan* hänvisade Myrdals till en utmärkt sammanställning i *Steriliseringsfrågan från rasbiologisk*

synpunkt av Nils von Hofsten, som för övrigt arbetade med Gunnar Myrdal i befolkningskommissionen.

Hofstens bok *Ärftlighetslärans grunder* (1931) propagerar eugeniken (rashygien) som en metod att minska de undermåliga individernas fortplantning och öka barnafödandet hos de värdefullaste.

Hofsten ansåg den vita rasen överlägsen den svarta. Han ansåg också överklassens arvsanlag vara värdefullare än arbetarnas, vilket Gunnar Myrdal ansåg felaktigt.

Det statligt finansierade rasbiologiska institutet med dess chef Herman Lundborg drev propaganda som idag kan ses som ren fascism.

Som kvinnohistoriker borde YH ägna rashygien och sterilisering en högre ambitionsnivå, än vad som finns i *Att lägga livet tillräta*. Riksdagens senare behandling av sterilisering gick långt utöver förslagen i tävlingen (året före Stalingrad 1942; därefter tystnade debatten).

De som deltog i *Socialdemokratens* tävling gick inte längre i kränkning än vad reformatorerna gjorde. Mina exempel visar att Hirdman har fel.

I sitt försvar för socialdemokratin tillskriver YH folket en obevisad rashygienisk uppfattning. I detta ställningstagande offras folkets heder.

YH påpekar att de sociala reformprogrammen och deras normer långtifrån var självklarheter. I fråga om rashygien hade hon kunnat bevisa sin tes.

Hon ställer en fråga i förordet: ”Varifrån kommer föreställningar om hur det ska vara?” Men Hirdman tar inte upp sin egen fråga.

Marxismen

En orsak till Yvonne Hirdmans förvirrade ideologi har samband med hennes syn på

Marx och marxismen. Hon sorterar in Marx bland utopisterna. Hon anser att Karl Marx var den störste av 1800-talets projektmakare.

Givetvis var Marx och Friedrich Engels projektmakare. Projektet var arbetarklassens nationella och internationella organisering och kamp för socialismen.

Marx och Engels var inte utopister. Marxismen är en konkret metod att begripa och förändra världen i arbetarklassens intresse. Teorin var klassanalysen; att utgå från olika klassers förhållande i produktionen. Verktöget var arbetarklassens och de förtrycktas organisering för makt i eget intresse, det vill säga arbetarnas klasskamp; från en klass i sig till en klass för sig.

YH anser att Marx inte utformade något program för framtidsstaten. Trots det skriver hon okritiskt om "den marxistiska framtidsstaten".

"Arbetarklassens befrielse är dess eget verk" och "Människans medvetande bestäms av hennes vara", innebär att vi inte kan beskriva det framtida samhället.

YH skriver "den gamla marxistiska tanken om det administrativa samhället". Men hon kan inte finna denna tanke hos Marx eller Engels. Tvärtom lägger "den proletära diktaturen", ett demokratiskt ansvar på arbetarna och det arbetande folket.

YH bevisar inte sina påståenden. Hon utsår bara obevisade negativa antydningar mot marxismen.

YH förlorar egna analysinstrument genom att placera Marx och Engels bland utopisterna. Socialdemokratins ideologi har formats i kamp mot den marxistiska, mot klasstänkandet, mot klasskampen. Hela borgerligheten har förlorat identitet genom avsaknaden av ett socialistiskt Ryssland.

"*Acceptera kolonialismen*"

YH anser att *Acceptera*'s slogan om att acceptera den föreliggande verkligheten

betydde att förändra. Men det är bättre att ta författarna till *Acceptera* på allvar.

De ville att folket skulle acceptera ett Europa uppdelat i A- och B-kvalitet, att arbetarnas bostäder skulle byggas mindre och billigare, att det skulle uppfattas som stimulerande att arbeta vid löpande bandet, att världen skulle upplevas som klasslös och att man skulle handla och tänka som Henry Ford.

I utbyte skulle arbetarna få mer medvetet utformade, mer genomarbetade och mer solbelysta bostäder.

Då *Acceptera* rekommenderade Henry Fords handlande stod hans böcker i de svenska och tyska nazisternas bokhyllor. De gällde kamp mot judar och mot bolsjevikerna. Hos de svenska industriägarna fanns Fords böcker om industripolitik, med arbetarfientlighet, med propaganda mot judar och bolsjevikerna.

Sveriges Industriförbund gav ut *Mitt liv och mitt arbete* 1923. Förbundets VD Axel Hultkrantz skrev att Ford inte helt gick att tillämpa i Sverige. För våra förhållanden skyntade det fram egendomliga betraktelsesätt, ansåg Hultkrantz.

Trots det tydliga politiska budskapet i Fords böcker gav *Acceptera* ingen begränsning av vilka av Fords handlingar som var värdefulla.

För arbetarna på Fords fabriker var det inte tekniken i sig de drabbades av, utan av det hänsynslösa företaget med brutalitet som metod. Henry Ford inspirerade både Industriförbundets medlemmar och författarna till *Acceptera*.

Accepteras bild av B-Europa i öst var en öde grässlätt med enstaka oxspann och gammalmodiga vagnar. Författarna själva bodde i framtidslandet A-Europa.

Fascismen tillämpade aktivt denna falska bild i sin propaganda. De öde grässlätterna i östra Europa fanns för herrefolkets expansion. Sverige hade Herman Lundborg som statsfinansierad aktiv propagandist i dessa koloniala frågor.

Riktning höger

YH diskuterar den socialdemokratiska riksdagskvinnan Sigrid Gillner. Hon ansåg i *Kvinnorna vantrivas* (1935) att i Tyskland hade "en nationell och moralisk väckelse gått fram".

YH skriver att Gillner fick stöd av Rickard Lindström, men att "trots" det hamnade hon i "nazistisk väsensmystik". YH skriver att "förloraren" Gillner sattes "i kloster" och uteslöts ur kvinnoförbundet.

Det är bra att YH redovisar denna debatt, men hennes skildring av Gillner och Lindström är mycket ofullständig.

Sigrid Gillner-Ringenson var socialdemokrat i ledande roller i 15 år mellan 1920-35. Hon var styrelseledamot i kvinnoförbundet, satt i stadsfullmäktige i två olika städer och var riksdagsledamot.

Några citat ur *Lägerlivets land* dedicerad till vännen Ellen Key (1937) visar Gillners politiska profil:

"Hitler är en genialisk människa [...] Hitlers folkgemenskapstanke kan vara [...] en begynnelse till en sådan gemensamhetens organisation."

Gillner ansåg också *Adolf Hitler* vara dåtidens ende store statsman.

I *Majoriteternas fängelse* (1936) skrev Gillner som socialdemokratisk riksdagskvinna och kommunpolitiker i Norrköping.

I den boken anser hon att arbetarklassen alltid varit "borgerlig" och alltid känt sig underlägsen. Massorna har inte varit vuxna demokrati, socialism och internationalism.

De politiska problemen uppkom därför att de intellektuella inte tagit hänsyn till massornas opportuna läggning. Hennes analys mynnade ut i propaganda för "nazismens vidunderliga lära".

Hirdman gör skillnaden mellan Gillners fascism och socialdemokratien till en köns-skillnad:

"Eftersom hennes huvudområde var hemmet, kvinnorna och barnen, hamnade hon nästan automatiskt i det bruna lägret, för det fanns inte någon annan form för opposition mot den sociala ingenjörskonsten."

Enligt YH kunde Rickard Lindström vara "nazist" i kvinnofrågan, men den var så likgiltig, att den inte spillde över och smittade andra områden, som den kom att göra för Gillner.

YH citerar Lindströms ledare "Sigrid Gillners varningsord" i *Ny Tid*. Han slog mot yrkeskvinnan för den "oändligt mera betydelsefulla uppgiften som moder".

YH anser att Rickard Lindström i en annan artikel sagt: "Feministerna äro kvinnorörelsens bolsjeviker". Och att "en sund kvinnorörelse måste bygga på grunduppgiften för kvinnan – makans och moderns".

Men det framgår inte av artikeln i *Ny Tid*. Den antyder snarare att det är Gillners ord. Man behöver inte hjälpa till att brunnmåla Rickard Lindström. Det gör han med sina egna idéer.

YH utvecklar inte sin kritik mot Lindström. Han har varit SSU's ordförande, redaktör för fyra socialdemokratiska tidningar: *Frihet*, *Tiden*, *Ny Tid* och *MT*, ställföreträdande och tillförordnad partisekreterare, partistyreledamot i 14 år och riksdagsman i 19 år.

I en stor artikel i *Tiden* 1929 stödde han helhjärtat att "det andliga övervinnandet av klassmotsättningarna i de enskildas tänkande, i de ansvariga ledarnas sinnen, ären av socialismens främsta nutidsuppgifter".

För denna uppfattning hyllades han av Gillner i boken *Majoriteternas fängelse*.

Hon såg honom som en möjlig svensk Führer:

”Det mest betydelsefulla kommer i alla fall att bli, om den unga generation av arbetare och journalister och partiorganisatörer, som i Richard Lindström sett en ledare och smakinriktning, vill följa honom i hans strävan efter saklighet och samförstånd i politiskt arbete.”

Gillners beundran av Lindström gällde propagandan för folkgemenskap i rådande klassamhälle, inte klassamhällets avskaffande. Ideologiskt var detta polemik mot bolsjevikernas klasskampsteori. Dessa tankar sammanföll helt med fascismen eller den nationella socialismen som vissa kallade sina idéer.

Lindström var, med YHs vokabulär, ”nazist” inte bara i kvinnofrågan utan också i fråga om klasskampen och synen på ledaren. Och han förblev ledande socialdemokrat.

Om YH funderat över fortsättningen på citatet om kvinnorörelsens bolsjevik kunde hon lärt sig mer om socialdemokratin. Fortsättningen lyder:

”Striden måste föras mot dem (feministerna) lika bestämt som arbetarrörelsen i övrigt värjer sig mot bolsjevismen.”

Socialdemokratins kamp mot bolsjevismen var en av de med fascismen gemensamma idéerna, den fascism vars huvudfråga speciellt i Tyskland gällde korståget mot bolsjevismen och kampen mot den judisk-bolsjevistiska världsrevolutionen.

Sigrid Gillner hamnade inte i något ”nazistisk väsenmystik”, som YH försöker få det till. Gillner gav ett genomtänkt stöd till det klasslösa tänkandet, folkhemmet-folkgemenskapen och Ledaren.

YH skriver att man bara inom fascismen kunde kritisera den sociala ingenjör-

konsten. Men hon visar inte om all kamp från vänster var omöjlig.

Gillners kritik av den sociala ingenjörskonsten var inte orsak till hennes fascism. För Gillner var det ideologiska steget kort mellan socialdemokrati och fascism.

Gillner ansåg att socialdemokratin inte skulle genomföra folkhemmet till sin logiska konsekvens. Hon var ärlig mot sin övertygelse och blev en viktig propagandist för fascismen och Hitler.

YH väcker tankar på samband mellan socialdemokrati och fascism. Detta är värdefullt, men tyvärr är hon oklar i analysen. Samband är lätta att finna.

Enligt Herbert Tingsten såg t ex Gunnar Myrdal fascismen 1932 som en positiv rörelse; som en förnyelse av socialismen (Tingsten H, *Mitt liv II*, 1971 s 217).

YH har plockat fram en hel rad ledande socialdemokrater som alla propagerade delar av vad som sammantaget var fascism: Alva och Gunnar Myrdal med rashygienen och elitismen, Sigrid Gillner och Richard Lindström med synen på ledaren och med kvinnans huvudroll som moder, Gillner, Lindström och P A Hansson med propagandan mot klasstänkandet och för folkgemenskap.

Dessutom Sigrid Gillner och Gunnar Myrdal, med ledande roller i socialdemokratin, som såg fascismen som en positiv kraft.

Och viktigast: Hela socialdemokratins kamp mot bolsjevismen. Därtill det rasbiologiska institutet, med dess extrema högerledning, som riksdagen finansierade under 38 år, och inte att förglömma: Riksdagens lagar och debatt om rashygienisk sterilisering.

Många av fascismens idéer var också socialdemokratins. I grunden bands de samman i kampen mot bolsjevismen. Här finns mycket som forskningen av politiska skäl undvikit och ”mörkat”.

Att kontrollera folket

Uppfostran av folket var ett viktigt inslag i den myrdalska ideologin, anser Hirdman. Myrdals skrev i *Kris i befolkningsfrågan* att de ville vrida rätt dåliga vanor och väcka de ansvarlösa.

Hirdman redovisar att Alva Myrdal i *Folk och familj* 1944 propagerade för en effektiv offentlig bostadsinspektion. Det gällde att komma åt de mest förhårdade syndarna mot sunda bostadsvanor.

I värsta fall skulle man ingripa med lag och polismakt, men i första hand genom rådgivning och personlig påverkan.

Hirdman sammanfattar: där Aldous Huxley i *Brave New World* såg vildheten som en djupare mänsklighet och ädelhet, där såg Myrdals bara vilden.

Men varför begränsa sig till Alva Myrdal? Hon utgick bara från Bostadssociala utredningens förslag till hälsovårdsstadga sex år tidigare. Men den utredningen nämner inte YH.

Bostadssociala utredningen diskuterar kontroll och styrning för ett riktigt boendesätt, för bostadsvård, minskad trångboddhet och mot felaktigt boendesätt. Man ville hindra att vuxna eller halvvuxna individer av olika kön sammanbodde utan att sammanleva såsom makar. Det gällde att hindra incestuösa händelser, uppkomsten av prostitution och desorganiserade levnadsvanor i allmänhet.

”Nästan alla inspektörer måste fråga om åtskilliga data i familjens förhistoria, och vidare måste de ingå tämligen noga på familjens ekonomiska förhållande och på andra intima detaljer.”

Om heminspektörerna inte lyckades med information och övertalning ”böra tvångsåtgärder tillgripas”.

Resonemanget leder tanken till en polisstat, men för ”folkets bästa”. Men vilken diktator säger sig inte verka i folkets intresse?

Polisiär kontroll av arbetarnasandel, däribland deras politiska hemvist, var sedan länge etablerad bland många ledande kapitalister, som Krupp i Tyskland, Leverhulme i England, Pullman och Ford i USA.

”Inte med en rad frågor hon sig eller källorna hur alternativet såg ut”, skriver Lennart Holm i *Byggindustrin* 19, 1990 i en mot YH kritisk artikel.

Men Hirdman ser fascismen som enda alternativ för socialdemokraten Sigrid Gillner. Och Lennart Holm anser att enda alternativet var brutala marknadskrafter.

Detta är inte riktigt. Det fanns ett socialistiskt alternativ. Detta var socialdemokratins viktigaste måltavla; med högern hade man många gemensamma idéer.

Alfred Krupp lärde Bismarck nyttan av arbetareförsäkringar i kampen mot socialisterna. Hur mycket har detta synsätt påverkat socialdemokratin i både Tyskland och Sverige?

Lennart Holm försöker tona ner detta och skriver att ”ibland halkade säkert både tanke och tunga”. Detta synsätt fortsätter bara dölja en verklighet som vi kan lära mycket av.

Enstaka misstag ger ingen politisk linje. Men då många tankar halkar åt samma håll blir det politik. Därför måste 1930-talet studeras utifrån den socialdemokratiska kampen mot bolsjevismen. Man måste våga erkänna att denna ideologi i många frågor starkt knöt an till fascismen.

Det är inte heller rimligt att bara försiktigt titta under stenarna, som YH gör. Vi kan lära mycket av att välta upp dem och med politiskt mod studera hur tankar och idéer utvecklades under det viktiga 1930-talet.

Sören Thurell: *The Shadow of a Thought. The Janus concept in architecture*. Diss. KTH, Arkitektur. TRITA - ASS 1989:1. Stockholm 1989. 246 sid. Ill.

Harald Thafvelin
Formlära, LTH

Det är knappast angeläget att här bedöma Sören Thurells avhandling ur formell synvinkel. Den uppgiften fullgjorde betygsnämnden redan.

Nej, det som intresserar mig sedan jag läst igenom arbetet, det är att han är en frände och att det vi båda sysslat med är sättet att mentalt hantera oss själva, när vi sitter där mitt i smeten och ritat hus. Låt mig namnge det som *insikten!*

Så gör Sören, och nu jag, felet att börja prata om saken, namnge olika inslag i insikten. Då har vi kommit ut på svag is!

Varför – det måste jag sedan tilläggsprata om! Så överträffas mängden ord endast av denna tidskrift själv. Den pratar till stöd för byggnadskonsten – fastän stöden göres bättre i betong!

Språkets skenbara makt

En sak vi är överens om är att språket luras. Logiken ligger dold och går i cirkel. Man definierar i början vad som skall sökas och finner det sedan genom att följa cirkellinjen och därvid träffa på definitionen på nytt. Påståendet är slutsatsen! Sken-svar uppstår även på den grunden att språket, med ett undantag, alltid är ett annat medium än det utger sig för att avbilda och undantaget gäller de tillfällen när språket talar om sig självt. Skenförsök är det när vi språkar om psyket, det som är i oss. Världen är utanför. Psykets elementa är oät-

komliga för språket och för tanken, vilka båda hör till världen.

Text trots allt

Språket är ändå ett vittne. Det ställer sig upp, pekar på något och någon, en annan än den som talat eller skrivit, söker i angiven riktning.

Genom avhandlingens undertitel redan, pekar Thurell på sin insikts position, denna position som hans kollegor bör beakta med allvar. Där nämnes Janus, den romerske gud som alltid kommer litet i skymundan, därför att det är svårt att komma underfund med vad han håller på med.

Janus avbildades med ett ansikte åt vardera hållet. När Sören Thurell, utan att nämna gudens namn och mycket litterärt medveten, säger så här; "[...] förhållandet mellan varseblivning och handling är en polaritet, inandningens och utandningens puls i existensen speglade varandra" (s 24), då (höll jag på att säga) är det i luftstrupen Janus behagat placera sig.

Han vaktade på romersk tid trånga sammanhang sådana som broar och portar och var i denna syssla en slags tidsutsträckningens gud. I början av "Januari" offrade man till honom vetande att han var "all börjans gud". Det uttrycket införstår att det som är framåt skall ha förbindelse med vad som varit bakåt i tiden. Janus stod alltså i mitten och på gränsen och särskilt i sitt ansvar

för tidens mysterium liknande han MA i Japan.

I sin framställning utökar Sören Thurell, med rätt att ljuga, sin Janus' herravälde. Denna får stå för "helheter" (obs!) av alla slags motsatser. Det är att komponera i motsatser Thurell önskar sina kollegor, i Janus' anda.

Sören har stor och begriplig beundran för japansk arkitektur och underliggande åskådning. Man kan inbilla sig att avhandlingens huvudtitel *The Shadow of a Thought* täcker arten av äldre japansk formgivning. Det är ju riktigt att det är denna äldre mentalitet som skall beundras, medan nutida japanskt arkitekturtänkande påverkats från vårt håll. Den äldre hantverksbaserade byggnadskonsten var underbar tycker vi. Men nu förstorar vår byggteknik ett kliniskt inslag som varit inneboende i japansk mentalitet.

Drömmen om en teori

Mitt i sin insikt börjar Sören sväva på målet, vilket svävande är stommen i själva avhandlingen.

Det anges en ursäkt redan i början (se sammanfattning!).

"[...] Ett första enkelt konstaterande kunde vara att arkitektens samman-satta verklighet inte kan inrymmas i förenklade frågeställningar. Men som biologiska varelser i en värld som vi påverkar allt starkare har vi behov av att finna en enhet i den förvirrande mångfalden [...] arkitekter prövar skilda sätt att finna en helhetssyn. [...] det är en återkommande känsla av att i min egen verksamhet ha nått en slags gräns, där jag måste konstruera nya *hjälpmedel* för att komma vidare och förstå mina erfarenheter.

I min studie prövar jag att sammanföra egna och andras mer eller mindre

subjektiva iakttagelser från arkitekturens formvärld med mer eller mindre objektiv vetenskaplig kunskap från olika områden".

I detta sammanfogande av "hjälpmedlet" träffas i boken kunskaper hämtade från skilda yrkes- och vetenskapsgrenar. Det är språkliga koncentrat, gjorda av eftertänksamma och respektabla representanter för varje ämne. Det är också blandformer innebärande att någon uttalar sig om andras tankar. Ämnen som styr underrubriker i sammanfattningen är "tanke och upplevelse" (filosofer, psykologer), "hjärnforskning" (psykologer, hjärnfysiker, filosofer, arkitekt), "fenomenologi" (fenomenologer), "polaritet" (Goethe m fl), "arkitekturupplevelse" "arkitekturteori", "arkitektur som språk" (arkitekter, konsthistoriker, konstvetare, filosofer, konstnärer m fl).

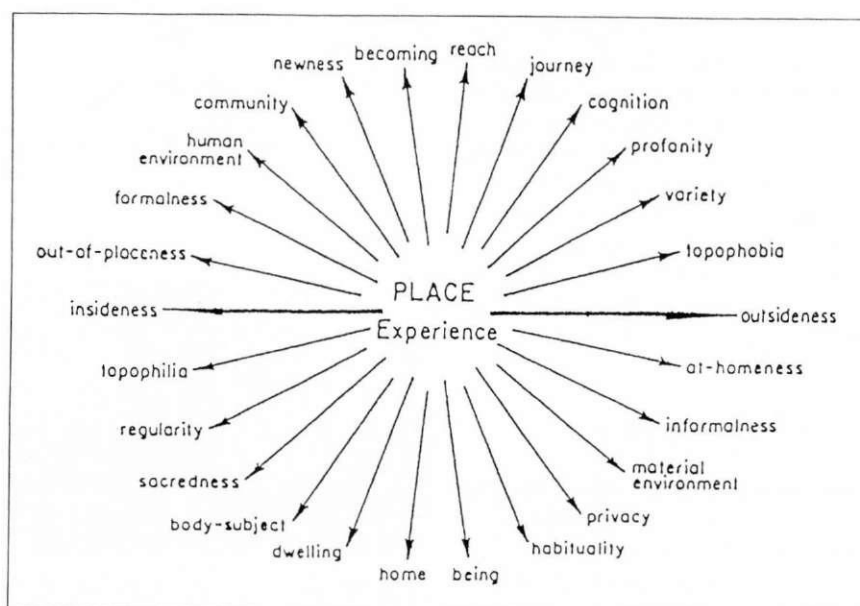
Ovan är nu given en sorts överblick av den skrivning jag sagt ja till, när det varit väl valda, intelligenta uttalanden och som man säger nej till när sammanhanget släpper. Sören Thurells mellanskrivningar är ofta mycket vackert turnerade. Det skiner igenom ett tvivel, trots det. Han undrar själv över det bristande sammanhanget.

Den som själv suttit i akademisk praktik som jag, har lärt, att tvärvetenskap visserligen är lockande och möjlig, men att ett visst ämnes essens aldrig kan överföras på något annat ämne. Det som skiljer ämnen åt brukar vara grundenheterna, systematiken och intresseomfånget. Ämnena växer helt enkelt upp på olika ställen i världen och i samhället.

Den där slutliga formeln för arkitektur kom Sören inte i tillfälle att skriva ut!

Arkitekternas nya ord

Det länder Sören till heder att han fört till torgs ett nytt ord för arkitekter, nämligen

"polaritet". Det bäddar för myter och kanske i framtiden för mera innehåll i byggnadskonsten. Genom att ta upp det igen, särskilt, återvänder vi till kärnan.

Janus' pedagogik

I syfte att bevisa polariteternas giltighet som begrepp och deras samspel visar Sören kulturgeografen David Seamons fenomenologiämnet tillhöriga figur till "plats" (s 165; se figuren ovan).

Pilar som svarar mot varandra tvärs över centrum bildar polariteter. De fogar sig intill nästan utan slut eller gömmer sig i varandra som helheter av olika klass eller innebörd. Att benämna dem är jobbigt och tvivelaktigt.

Den som sysslar med att komponera på grundval av polariteter är en Janus, han är där själv, mellan motsatser. Det tar tid och möda, i våra dagar, att utveckla sig till en Janus, men när han eller hon är det så komponerar denne med motsatser. Det kvarstår som ett större problem att översätta,

känsligt, komposition i det inre till komposition i det yttre. Det ställer krav på yrkesutbildningen. Denna måste sitta som i kroppen. Om det skall bli användbar byggnad av kompositionen i det yttre.

Sören benämner sitt favoritpar av polaritet. Det är paret och "helheten"; mörker – ljus. Som handledare till denna insikt framstår Louis Kahn. Sören berättar, så nyanserat att det inte kan återges här, om att Kahn talade om "silence" i stället för om "darkness". Han hade alltså paret; "silence-light"!

Tillåt recensenten själv att spekulera om Kahns ordbyte!

När Kahn sysslat länge i yrket med att balansera mörker-ljus, drivs han alltmer att urskilja sidoliggande och likt kinesiska askar i varandra dolda par. Paren kunde vart och ett varit knutna till särskilda praktikfall. Det förtydligade. Inom ramen för den fortskrivande utbildningen drivs han in i ordlös erfarenhet. Det återstår tystnad. Sin erfarenhet, som helhet tagen, önskar han benämna, han är ju lärare. Det blir: "silence", tystnad!. Varför svarar då tystnad mot

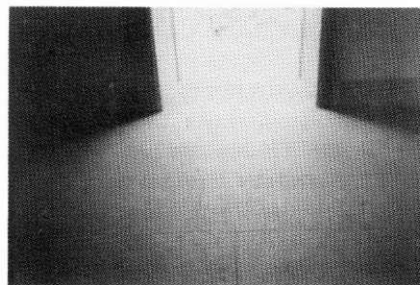
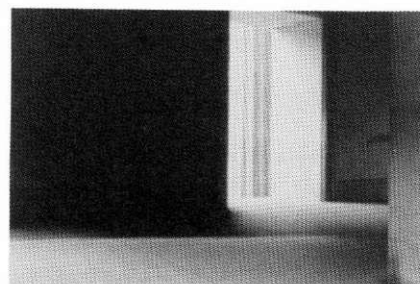
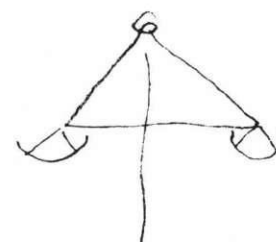
mörkt, inte mot ljus? Kalligrafen är aktiv med svart som han önskar förlägga på det vita underlaget, så att ingen sinnets invändning uppstår. Denna tystnad i sinnet brukar benämnas "tomhet", vet vi och visste Kahn, eftersom de asiatiska impulserna lätt trafikerar Stilla havet. "Tomhet" eller "tystnad" kan vara samma.

Också Sören tycks ha placerat sig där inne på gränsen till det mentala och med trådar sträckta utåt.

Ett övertygande bildpar

Som studieexempel på polariteten ljusmörker har Thurell valt att jämföra Kanslihuset och Kanslihusannexet i Gamla Stan i Stockholm. Det avslutar så när boken. Han använder flitigt kameran, som givit mjuktonade svartvita bilder. Jag vill gärna återpublicera ett bildpar från sidan 208. Hoppas valörerna blir lika bra i den här artikeln som de var i boken.

Över bildparet tar jag mig friheten teckna ned något som skall likna både en våg och en människa! Meditera en minut över det hela! (Under tystnad).

Efterskrift till recensionen

Ett påstående väcker frågor och så nya påståenden!

Det följer, att påståendet om att "det finns en saliggörande arbetsattityd för arkitekter, Januspositionen", det väcker frågor. Den positionen är ju så intim och dold och dess kvalitet överlämnas i varje särskilt fall till den enskilde.

Man kan fråga, varför det inte duger att ta del i den internationella arkitekturdiskussionen: Man bör väl bemöta den med all respekt. Exempelvis borde man se efter vilken väg attityden "dekonstruktivism" pekar på.

Javisst! Men den vägen grundas också (har de flesta hört) på ett tvivel på språket förmedlad genom de språkfilosofer, vilka engagerats i rörelsen.

Stillsamt har jag och amatöriskt, sökt spana efter när och ungefär i vilken form den där misstron mot språket startade.

Före Derrida, med nutida likasinnade, fanns Wittgenstein, som alla nämner, och före den, en Nietzsche, i *Om sanning och lögn i utommoralisk mening*, utgiven år 1873:

"[...] Varje begrepp uppstår genom likställande av olikheter. Lika säkert som det är att ett blad aldrig är helt likt ett

annat, lika säkert har begreppet bildats genom att man godtyckligt låtit dessa individuella olikheter falla, glömt bort det skiljande, och man väcker nu föreställningen, att det i naturen finns någonting utom bladen som vore 'blad' [--] lagstiftningen för språket ger också de första lagarna för sanningen [---]" (Citat ur *Fria andar. Essäer om det antända livet*, Ulf Eriksson, 1990, Symposium, Stockholm/Stehag.)

Citatets udd riktas bestämt mot gamle Platon och hans idélära och följaktligen framåt i kulturtiden till Descartes, så mot positivismen i vårt århundrade och därmed mot funktionalismen i arkitekturen.

När ordet prickar upplevelsen på ett generellt vis blir det ting av denna. Systematiskt genomfört ger det entydighet per varje stycke i kunskapsfälten. När dessa harmoniseras sinsemellan stängs möjligheten ytterligare att förstå sin upplevelse i dess säregenhet. Behovet "dekonstruera" språket uppstår väl i insikten om dessa beroenden, och andra här icke nämnda!

Nåja, säger någon. Då är väl Eisenman på rätt väg med sin dekonstruktion av arkitektur?

Janus, som sitter där inne och ordlöst bedömer upplevelser men handlar direkt på grundval av dessa, han svarade så här (men ordlöst!): Eisenman och vännertycks främst ändra i toppen på gestaltningspyramiden. De gör nya formler för översiktsskalan.

Själv står jag tjänst med ett bra uttalande av Johan Mårtelius i *Arkitektur* 9, 1987:

"Vi lever i en tradition där byggnaden konciperas från den stora skalan till den lilla. Från översiktsplan och stadsplan till en gradvis precisering av rummens och volymernas disposition. Detaljeringen kommer sist, eller kommer inte alls. Den tradition som träder fram ur äldre tiders arkitekturläror antyder en annan möjlighet. Till platsen och ändamålet stäms stödet, fogen och balken, in i profilernas och bladveckens centimetrar. Ur detta, och efter dess villkor, formas det hela."

Låt oss bortse från att 'stöden och balken' tillhörde ett byggsystem, en 'byggglåda'. Resten var intimiteter i närkretsen av mänskliga och natur. Alltsammans var förresten 'att börja i den lilla skalan'.

Vi har i kulturförloppet slitit ned den klassiska byggglådan. Vi har ersatt denna med grova principer formulerade "öppet" så att de medger alla slag av byggtekniker. De förenhetligar mätandet och knyter vårt 'ämne', arkitektur, till fysik i allmänhet.

'Januspositionen' går in i gestaltningspyramiden under ifrå. Den har platskontakt och är uppmärksam på de nära storlekarna. Där inne är det tätt mellan polariteterna. I andanom står man på marken och i en natur, oförstörd av namngivning. Skall man vända på steken i gestaltningsprocessen, så borde man väl börja där!

Men det fordras litet till innan det blir byggkultur av det ...

A Reza Kazemian: *Urban Renewal Planning versus Local Values. A Study of the Modern Urban Policy and Renewal Processes and of their Impact on a Local Community with Reference to the Case of Gröna Gatan in Göteborg.* Chalmers tekniska högskola, Sektionen för Arkitektur. Göteborg (ISBN 91-7032-562-6.)

Johan Rådberg
Stadsbyggnad, KTH

Hur kommer det sig att stadsplanerare så ofta förespråkar "totalförnyelse" efter schematiska universella förebilder, i stället för att ta hänsyn till värdena i den befintliga bebyggelsen och önskningarna hos de människor som bor där? Det är den viktiga fråga som A Reza Kazemian ställer i sin doktorsavhandling *Urban Renewal Planning versus Local Values*.

Avhandlingen, som närmast hör hemma i facket "planning history", byggs upp kring ett mycket väl valt exempel, nämligen några kvarter med förindustriell bebyggelse omkring Gröna Gatan i stadsdelen Majorna. Avhandlingen kartlägger de krafter som ursprungligen formade kvarteren i slutet av 1700-talet, följer sedan kvarteren under 1800- och 1900-talen fram till dess bebyggelsen under starka protester utplånades i slutet av 1950-talet. Källmaterialet är främst de regleringsplaner som under en hundraårsperiod lagts över de gamla kvarteren, och som så långt tillbaka som på 1860-talet hotade med rivning.

Avhandlingens styrka ligger främst i den historia som träder fram ur källmaterialet, snarare än i den teoretiska diskussionen. Kazemian visar att den "totalförnyande" attityden grundlades redan under det sena 1800-talet, för att sedan återuppträda under perioden efter 1930 års funktionalistiska genombrott. Perioden 1910-1930 vägledades däremot stadsplaneringen av respekt för den traditionella bebyggelsens värden, en inställning som i Göteborg företräddes av Albert Lilienberg. Kazemian kan visa att Lilienberg redan 1914 (!) utarbetade en skiss till "konserveringsplan" för Gröna Gatan, som baserades på hus-för-hus inventeringar av Sixten Strömbom, en skiss som ledde till ett förslag om att skapa ett kulturresevat av Gröna Gatan. Kazemians avhandling ger här ett intressant bidrag till den annars magra forskningen om svensk stadsplanehistoria. Läsvärdet förhöjs av ett 40-tal illustrationer, äldre fotografier och planer. Tyvärr saknas person- och sakregister.